

ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС

**Навчальний посібник
для здобувачів
вищої освіти**

Харків
«Право»
2017

УДК 347.9:37.091.64

ББК 67.310я73

Ц57

Колектив авторів:

К. В. Гусаров – питання 83–90;

М. В. Жушман – питання 1–6, 40, 46–48;

С. О. Кравцов – питання 7, 8, 94–105;

А. Ю. Каламайко – питання 25, 35, 36, 42–45, 49, 51;

В. Ю. Мамницький – питання 53–61, 64–67, 92;

О. І. Попов – питання 16, 22–24, 38, 39, 41, 91;

Н. Ю. Сакара – питання 12, 50, 52, 62, 63, 70–74;

Г. О. Світлична – питання 26–34, 76–82;

Т. А. Цувіна – питання 9–11, 13–15, 17–21, 68, 69, 75

Цивільний процес : навч. посіб. для здобувачів вищ. освіти /
Ц57 [К. В. Гусаров, М. В. Жушман, С. О. Кравцов та ін.]. – Х. : Право,
2017. – 234 с.

ISBN 978-966-937-123-2

Навчальний посібник «Цивільний процес» підготовлений відповідно до програми навчальної дисципліни «Цивільний процес» та розрахований на здобувачів вищої юридичної освіти за освітньо-кваліфікаційним рівнем «Спеціаліст».

УДК 347.9:37.091.64

ББК 67.310я73

ISBN 978-966-937-123-2

© Гусаров К. В., Жушман М. В.,
Кравцов С. О. та ін., 2017

© Оформлення. Видавництво
«Право», 2017

Зміст

1.	Форми захисту цивільних прав.....	7
2.	Судова влада і правосуддя в цивільних справах	9
3.	Поняття цивільного процесу та його структура (стадії, провадження).....	10
4.	Цивільне судочинство та інші форми судочинства.....	13
5.	Предмет та метод цивільного процесуального права.....	15
6.	Структура ЦПК України. Джерела цивільного процесуального права	17
7.	Постанови Пленуму Верховного Суду України та Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних та кримінальних справ з питань цивільного процесу.....	19
8.	Рішення Конституційного Суду України з питань цивільного процесу та їх значення.....	21
9.	Резолюції та рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи щодо доступності правосуддя у цивільних справах	23
10.	Застосування Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод судом	25
11.	Право на справедливий судовий розгляд в цивільному процесі	27
12.	Наука цивільного процесуального права	30
13.	Поняття та класифікація принципів цивільного процесу	31
14.	Загальновизнані принципи і норми міжнародного права у цивільному процесі.....	33
15.	Принцип верховенства права в цивільному процесі	35
16.	Принцип правової визначеності в цивільному процесі.....	36
17.	Принцип пропорційності в цивільному процесі.....	38
18.	Принцип диспозитивності в цивільному процесі.....	39
19.	Принцип змагальності в цивільному процесі	40
20.	Принцип рівноправності сторін в цивільному процесі.....	41
21.	Принцип усності та безпосередності в цивільному процесі	43
22.	Принцип трьохінстанційності в цивільному процесі.....	45
23.	Цивільні процесуальні правовідносини (поняття, елементи).....	46
24.	Передумови виникнення цивільних процесуальних правовідносин	48
25.	Склад суду. Підстави для відводу суддів	49

26. Особи, які беруть участь у справі, їх процесуальні права та обов'язки	51
27. Поняття сторін в цивільному процесі. Права та обов'язки сторін.....	52
28. Поняття та види співучасті в цивільному процесі. Процесуальні права та обов'язки співучасників.....	54
29. Неналежний відповідач та порядок його заміни.....	56
30. Процесуальне правонаступництво. Порядок вступу у процес правонаступника	57
31. Поняття та види третіх осіб в цивільному процесі.....	59
32. Поняття та види процесуального представництва. Повноваження представника в суді.....	61
33. Добровільне представництво в суді	64
34. Законне представництво в суді	65
35. Участь у цивільному процесі органів та осіб, яким за законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб.....	67
36. Інші учасники цивільного процесу. Їх процесуальні права та обов'язки	70
37. Цивільна юрисдикція.....	74
38. Підсудність цивільних справ. Поняття та види.....	79
39. Підстави та порядок передачі справи до іншого суду	80
40. Поняття та види строків у цивільному процесі. Порядок продовження та поновлення процесуальних строків.....	81
41. Поняття та види судових витрат.....	84
42. Зловживання процесуальними правами та їх види.....	86
43. Заходи процесуального примусу. Підстави та порядок застосування заходів процесуального примусу	87
44. Поняття доказування в цивільному процесі.....	88
45. Судові докази та їх класифікація	90
46. Належність доказів і допустимість засобів доказування	92
47. Предмет доказування.....	92
48. Факти, що не потребують доказування.....	94
49. Забезпечення доказів	96
50. Пояснення сторін, третіх осіб та їх представників.....	97
51. Письмові та речові докази.....	99
52. Розгляд заяви про фальшивість доказів	101
53. Позов та його елементи.....	102

54. Види позовів	103
55. Захист інтересів відповідача від пред'явленого позову	105
56. Зміна позову. Відмова від позову, визнання позову та мирова угода.....	107
57. Право на звернення до суду	110
58. Порядок пред'явлення позову.....	113
59. Позовна заява та її реквізити. Правові наслідки подання позовної заяви, яка не відповідає вимогам закону.....	116
60. Підстави та наслідки повернення позовної заяви позивачеві.....	118
61. Підстави та наслідки відмови у відкритті провадження по справі.....	119
62. Загальна характеристика провадження у справі до судового розгляду.....	122
63. Судові доручення: порядок дачі та виконання	126
64. Судовий розгляд як стадія цивільного процесу	127
65. Підстави і наслідки відкладення розгляду справи та оголошення перерви.....	132
66. Підстави і наслідки зупинення провадження в справі	134
67. Закриття провадження в справі та залишення заяви без розгляду	138
68. Заочний розгляд справи.....	142
69. Перегляд і оскарження заочного рішення.....	144
70. Судові рішення. Поняття та види	145
71. Вимоги, яким повинно відповідати рішення суду	147
72. Законна сила судового рішення. Суб'єктивні та об'єктивні межі законної сили	151
73. Усунення недоліків рішення судом, який його ухвалив	153
74. Ухвали суду першої інстанції, їх види	154
75. Наказне провадження	156
76. Окреме провадження в структурі цивільного судочинства.....	160
77. Розгляд справ про обмеження цивільної дієздатності повнолітньої фізичної особи.....	162
78. Розгляд справ про надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності.....	164
79. Розгляд справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення	166

80. Розгляд справ про надання особі психіатричної допомоги в примусовому порядку.....	169
81. Розгляд справ про відновлення прав на втрачені цінні папери на пред'явника та векселі.....	172
82. Розгляд судом справ про розкриття банками інформації, яка містить банківську таємницю.....	175
83. Загальна характеристика апеляційного провадження.....	177
84. Порядок розгляду справи апеляційним судом.....	179
85. Повноваження суду апеляційної інстанції.....	181
86. Підстави для скасування судового рішення в апеляційному порядку.....	182
87. Загальна характеристика касаційного провадження.....	184
88. Порядок розгляду справи судом касаційної інстанції.....	185
89. Повноваження суду касаційної інстанції.....	187
90. Підстави для скасування судових рішень в касаційному порядку.....	189
91. Загальна характеристика перегляду судових рішень Верховним Судом України.....	190
92. Загальна характеристика перегляду рішень, ухвал суду, що набрали законної сили, у зв'язку з нововиявленими обставинами.....	192
93. Загальна характеристика виконавчого провадження.....	197
94. Органи примусового виконання судових рішень.....	198
95. Учасники виконавчого провадження, їх права та обов'язки.....	200
96. Порядок та умови здійснення виконавчого провадження.....	203
97. Судовий контроль за виконанням судових рішень.....	207
98. Поворот виконання судових рішень.....	209
99. Відновлення втраченого судового провадження.....	211
100. Поняття міжнародного цивільного процесу та його джерела.....	213
101. Цивільні процесуальні права іноземних осіб.....	217
102. Провадження у справах за участю іноземних осіб.....	220
103. Визнання і виконання в Україні рішень іноземних судів.....	224
104. Правовий статус і види третейського суду.....	227
105. Міжнародний комерційний арбітраж.....	230

1. **Форми захисту цивільних прав**

Законодавством України визначені різноманітні форми захисту цивільного права. Так, відповідно до ст. 16 ЦК України кожна особа має право звернутися до суду за захистом свого особистого немайнового або майнового права та інтересу. Відповідно до ст. 124 Конституції України, юрисдикція судів поширюється на будь-який юридичний спір. У передбачених законом випадках суди розглядають також інші справи. Поряд з цим ст. 17 ЦК України також передбачає, що захист цивільних прав та інтересів може здійснюватися в адміністративному порядку – Президентом України, органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим або органами місцевого самоврядування. Так, орган державної влади, орган влади Автономної Республіки Крим або орган місцевого самоврядування здійснюють захист цивільних прав та інтересів у межах, на підставах та у спосіб, що встановлені Конституцією України та законом. Рішення, прийняте зазначеними органами щодо захисту цивільних прав та інтересів, не є перешкодою для звернення за їх захистом до суду.

Ще однією з форм захисту прав відповідно до ст. 18 ЦК України є нотаріальна форма, яка здійснюється шляхом вчинення виконавчого напису на борговому документі у випадках і в порядку, встановлених Законом України «Про нотаріат».

Чинним законодавством визначено сферу юрисдикції третейських судів, які здійснюють захист порушених прав в порядку визначеному законом. Відповідно до ст. 1 Закону України «Про третейські суди» до третейського суду за угодою сторін може бути переданий будь-який спір, що виникає з цивільних та господарських правовідносин, крім випадків, передбачених законом.

Третейський суд – недержавний незалежний орган, що утворюється за угодою або відповідним рішенням заінтересованих фізичних та/або юридичних осіб у порядку, встановленому цим Законом, для вирішення спорів, що виникають із цивільних та господарських правовідносин (ст. 2).

Різновидом третейського суду є міжнародний комерційний арбітраж. Частина 2 ст. 1 Закону України «Про міжнародний комерційний

чену систему гарантій і спрямований на досягнення кінцевої мети – відновлення права чи захисту охоронюваного законом інтересу. Цивільно-процесуальна форма закріплена в ЦПК, у зв'язку з цим вона повинна сприйматися як система правових вимог, які пред'являються до кожної процесуальної дії та процесуального акту.

==== 6. Структура ЦПК України. Джерела цивільного процесуального права

Джерела цивільного процесуального права – це нормативно-правові акти різного рівня, в яких містяться норми цивільного процесуального права. Іншими словами, це цивільне процесуальне законодавство, що становить систему нормативних актів, розташованих залежно від їх юридичної сили. До джерел цивільного процесуального права належать: Конституція України, ЦПК, закони та інші нормативні акти.

У Конституції містяться норми, які передбачають систему судоустрою та принципи її побудови, можливість реалізації права на звернення до суду за захистом порушених прав, свобод та охоронювальних законом інтересів.

У ЦПК України встановлюється порядок вирішення цивільних справ судом цивільної юрисдикції. Зазначений нормативний акт містить 12 розділів:

I Загальні положення; II Наказне провадження; III Позовне провадження; IV Окреме провадження; V Перегляд судових рішень; VI Процесуальні питання, пов'язані з виконанням судових рішень у цивільних справах та рішень інших органів (посадових осіб); VII Судовий контроль за виконанням судових рішень; XII-1 Провадження у справах про оскарження рішень третейських судів та про видачу виконавчих листів на примусове виконання рішень третейських судів; VIII Про визнання та виконання рішень іноземних судів в Україні; IX Відновлення втраченого судового провадження; X Провадження у справах за участю іноземних осіб; XI Прикінцеві та перехідні положення.

– Постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про деякі питання юрисдикції загальних судів та визначення підсудності цивільних справ» 01.03.2013 № 3 та ін.

Питання про те, чи є джерелом цивільного процесуального права постанови Пленуму Верховного Суду України, залишається дискусійним. Пленум Верховного Суду України має право давати роз'яснення з питань застосування чинного законодавства, у тому числі і з питань цивільного процесу. І хоча ці роз'яснення мають виключне значення для судової практики, їх не можна визнати джерелами цивільного процесуального права з формальних підстав.

8. Рішення Конституційного Суду України з питань цивільного процесу та їх значення

Правовий статус Конституційного Суду України визначається ст. ст. 147–153 Конституції України та законом України «Про Конституційний Суд України»

Специфічними джерелами цивільного процесуального права є рішення Конституційного Суду України. Вищий авторитет Конституційного Суду України, його верховенство в судовій системі держави забезпечується переконливістю аргументації, яка проводиться Судом, у своїх рішеннях, обґрунтованістю юридичних висновків і послідовністю правових позицій, тобто власної практики. Цей авторитет визначається також тим, що у відповідності до ст. 151-2 Конституції України рішення та висновки, ухвалені Конституційним Судом України, є обов'язковими, остаточними і не можуть бути оскаржені. Це дає підстави стверджувати, що рішення Конституційного Суду України, тобто акти тлумачення конституційних положень, безумовно, можливо віднести до джерел права, якщо їх розуміти як систему факторів і соціальних явищ, які виступають як певний процес правотворення та застосування права.

Особливістю рішень Конституційного Суду України є те, що вони є джерелами права України з тієї точки зору, що, вирішуючи питання про відповідність Конституції України (конституційність) законів та

Розумний строк судового розгляду оцінюється у кожному конкретному випадку з урахуванням чотирьох критеріїв, якими є: 1) складність справи; 2) важливість для заявника питання, що розглядається; 3) поведінка заявника; 4) поведінка державних органів. Сплив строку розпочинається з моменту порушення справи в суді і закінчується повним виконанням рішення суду.

Обов'язковість виконання рішень суду впливає із прецедентної практики ЄСПЛ, як гарантія того, що остаточне рішення суду не може не виконуватися на шкоду одній зі сторін. При цьому виконання рішення суду розглядається як завершальна стадія судового процесу, на яку поширюється перебіг розумного строку.

===== 12. Наука цивільного процесуального права

Наука цивільного процесуального права вивчає однойменну галузь права, тобто цивільне процесуальне право. Однак цим не вичерпується її предмет. До нього включаються також явища, що мають міцний зв'язок з цивільним процесуальним правом, що обумовлює неможливість їх пізнання без врахування існуючої пов'язаності. У зв'язку з цим можна виділити наступні елементи: теорія та методологія науки цивільного процесуального права; цивільне процесуальне право як галузь права та його окремі інститути; нормативно-правові джерела цивільного процесуального права; наукові поняття, теорії, концепції та історія їх формування; міжнародний цивільний процес, порівняльне правознавство; судова практика. Крім того традиційно наука цивільного процесуального права вивчає діяльність не лише суду, але й інших органів (третейського суду, нотаріату тощо). Тому предмет можна розуміти в широкому сенсі як такий, що охоплює судову та несудові форми захисту цивільних прав, свобод та інтересів.

Таким чином, наука цивільного процесуального права включає комплекс спеціальних знань, у межах та за допомогою яких здійснюється теоретико-прикладне дослідження функціонування судової влади, правосуддя у цивільних справах та інших форм захисту цивільних прав, свобод та інтересів.

17. Принцип пропорційності в цивільному процесі

Принцип пропорційності належить до загальноновизнаних принципів міжнародного права, що відбиває необхідність дотримання необхідного балансу інтересів при втручанні держави у приватноправову сферу. Принцип пропорційності спрямований на забезпечення розумного балансу приватних і публічних інтересів у сфері відправлення правосуддя у цивільних справах, відповідно до чого під час розгляду справи у порядку цивільного судочинства та ухваленні рішення у справі цілі обмежень прав людини повинні бути істотними, а засоби їх досягнення – обґрунтованими і мінімально обтяжливими для осіб, чії права обмежуються.

Зазначений принцип широко використовується ЄСПЛ при перевірці правомірності обмежень прав людини на рівні національних правопорядків. Так, у справі «Окалан проти Турції» ЄСПЛ зазначив, що усій ЄКПЛ притаманний пошук справедливого балансу між вимогами загального інтересу суспільства та вимогою захисту особистих фундаментальних прав. При цьому, при дослідженні правомірності обмежень прав людини ЄСПЛ застосовується так званий тест на пропорційність, що включає в себе декілька складових, зокрема з'ясування: 1) чи передбачені обмеження прав людини, що мали місце, законом; 2) якою була мета обмеження відповідних прав; 3) чи була встановлена мета обмеження прав людини легітимною; 4) чи були застосовані обмеження співмірні із такою метою і чи не порушився при цьому баланс приватних інтересів конкретної особи та загального публічного інтересу.

Неодноразово оцінці на відповідність принципу пропорційності піддавалися обмеження осіб у праві на доступ до суду, передбаченого п. 1 ст. 6 ЄКПЛ. З цього приводу ЄСПЛ зазначав, що обмеження особи у доступі до суду, що застосовуються державою, є неправомірними, якщо вони не мають легітимної мети, якщо відсутнє пропорційне співвідношення між застосованими засобами обмеження та поставленою метою, та якщо обмеження взагалі позбавляє особу права на захист, тобто коли відсутні не лише судові, однак і альтернативні способи захисту зазначеного права. Так, у справі «Наталія

складні. Простими юридичними фактами визнаються такі, де для виникнення правовідносин достатньо однієї обставини, а складними – декілька. Подія є приводом для вчинення юридичної дії. Вона самотійно юридичним фактом не виступає.

===== 25. **Склад суду.** **Підстави для відводу суддів**

Розгляд цивільних справ у судах першої інстанції провадиться одноособово суддею, який є головуючим і діє від імені суду. У випадках, передбачених Цивільним процесуальним кодексом, розгляд справ в суді першої інстанції провадиться колегією у складі одного судді і двох народних засідателів, які при здійсненні правосуддя користуються всіма правами судді (мова іде, зокрема, щодо справ про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, визнання фізичної особи недієздатною та поновлення цивільної дієздатності фізичної особи; визнання фізичної особи безвісно відсутньою чи оголошення її померлою; усиновлення; надання особі психіатричної допомоги в примусовому порядку; обов'язкову госпіталізацію до протитуберкульозного закладу (ст. 234 ЦПК).

Розгляд цивільних справ у судах апеляційної інстанції провадиться колегією у складі трьох суддів, головуючий з числа яких визначається в установленому законом порядку. Цивільні справи у суді касаційної інстанції розглядаються колегією у складі не менше трьох суддів. Цивільні справи у Верховному Суді України розглядаються колегіально. Під час перегляду у зв'язку з нововиявленими обставинами суд діє в такому самому складі, в якому вони були постановлені (одноособово або колегіально).

Визначення судді або колегії суддів для розгляду конкретної справи здійснюється автоматизованою системою документообігу суду під час реєстрації відповідних документів за принципом вірогідності з урахуванням кількості справ, що перебувають у провадженні суддів, заборони брати участь у перегляді рішення для судді, який брав участь в ухваленні судового рішення, про перегляд якого ставиться питання, перебування суддів у відпустці, на лікарняному, у відрядженні та за-